

SURXONDARYO VILOYATINING GEOGRAFIK JOYLASHUVI VA
CHEGARALARI

Termiz davlat pedagogika instituti
tabiiy va aniq fanlar fakulteti
geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim
yo'nalishi

katta o'qituvchisi

Allanov Shuhrat Qilichovich

Termiz davlat pedagogika
instituti tabiiy va aniq fanlar fakulteti
geografiya va iqtisodiy bilim asoslari
ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Bozorov Samandar O'tkir o'g'li

samandarbozorov01@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasining eng janubiy qismida joylashgan Surxondaryo viloyati, xizmat ko'rsatish sohalar, dunyo hamjamiyatida tutgan nufuzi, bozor, urbanizatsiyasi, shahar va qishloq joylarda xizmat ko'rsatish tarkibi, shaxarlar soni haqida so'z boradi. Xizmat ko'rsatish jarayonining bugungi kundagi holati, takliflar, e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, Xizmat ko'rsatish, Urbanizatsiya, shahar, qishloq, aholi, O'zbekiston, viloyat, tumanlar, manzilgoh.

Аннотация: В данной статье рассматривается Сурхандарьинская область, расположенная в самой южной части Республики Узбекистан, а также сфера услуг, её значение в мировом сообществе, процессы урбанизации, структура сферы услуг в городских и сельских районах, и количество городов. Освещаются современное состояние сферы услуг, предложения по её развитию и аспекты, требующие особого внимания.

Ключевые слова: Сурхандарья, сфера услуг, урбанизация, город, село, население, Узбекистан, область, районы, населённые пункты.

KIRISH

Mamlakatimizning eng janubida joylashgan Surxondaryo viloyati 1941-yil 6-martda tashkil topgan. Uning maydoni 20,1 ming kv. km bo'lib, O'zbekiston Respublikasi jami hududining 4,5 foiziga teng. Viloyatda, 2022yil 1-yanvar ma'lumotlari bo'yicha, 2 743,2 ming kishi yoki mamlakat aholisining 7,7 foizi istiqomat qiladi. Bundan ko'rinadiki, mintaqaning demografik salohiyati uning maydoniga nisbatan 1,6 marta yuqori. Surxondaryo viloyati respublika hududiy mehnat taqsimotida o'zining agrosanoat majmuasi, xususan, paxta va g'alla yetishtirish, sabzavotchilik, chorvachilik mahsulotlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, bu yerda tog'-kon sanoati (polimetal rudalar, toshko'mir, neft, tuz), qurilish va farmatsevtika sanoati tarmoqlari ham rivojlanib bormoqda. Mintaqa o'zining qator betakror xususiyatlariga ega. Jumladan, u respublikamizning eng janubida, eng tog'li, eng issiq hududida joylashgan. Viloyatda urbanizatsiya va sanoatlashuv darajasi eng past, demografik rivojlanish, ya'ni aholi tabiiy ko'payishi eng yuqori hududlardan biridir. Ma'muriy jihatdan Surxondaryo viloyati 14 ta qishloq tumani, 8 ta shahar va 114 ta shaharchalardan iborat. Har bir qishloq tumaniga o'rtacha 1,44 ming kv km maydon to'g'ri keladi. Viloyatning dastlab tashkil etilgan (1926-yil) qishloq tumanlari Denov, Sariosiyo, Termiz va Sherobod tumanlari sanaladi.

Maydoni bo'yicha eng kattalari - Sariosiyo va Boysun, eng kichigi Angor (atigi 0,39 ming kv. km); ular orasidagi farq 10 barobarga yaqin. Umuman olganda, Boysun, Sariosiyo, Sherobod va Qumqo'rg'on tumanlari birgalikda 12,6 ming kv.km yoki viloyat maydonining 62,6 foizni egallaydi. Surxondaryo viloyati mamlakatimizning eng janubiy qismida joylashgan. U ayni bir paytda Markaziy Osiyoning ham Janubiy qismida joylashgan bo'lib, uning hududi quruq subtropik iqlimiy mintaqaga to'g'ri keladi. Viloyat hududi 37°10-39°02 shimoliy kenglik va 66°32-68°25 sharqiy uzoqlik chiziqlari kesib o'tadi. Surxondaryo viloyatining chekka (va ayni bir paytda janubiy geografik) o'rni uning boshqa viloyatlarga nisbatan ko'proq horijiy davlatlar bilan

chegaralanishini taqozo qilgan. U yaqin horijiy davlatlar Tojikiston bilan shimol, shimoli-sharq va sharq tomondan va Turkmaniston bilan g'arb tomondan, horijiy davlat Afg'oniston bilan esa janubiy tomondan Amudaryo o'zani orqali chegaralanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shuningdek viloyat g'arbda baland tog'lar orqali mamlakatimizning Kashqadaryo viloyati bilan ham katta masofada chegaralanadi. Bu chegaraning sarhad chizig'i Respublikamizning eng baland tog'i Hisor tizmasining qirralariga to'g'ri keladi. «Dunyo osmoni» deb nom olgan Pomir tog'iga mansub bo'lgan Hisorning qudratli devor tarzida cho'zilgan tizmalari: Ko'hitang (uning viloyat hududida joylashgan eng baland chuqqisi dengiz sathidan 3723 metrga teng), Ketmonchopti (3168 m), Sarimas (1890 m), Suvsiztog' (2122 m), Kulbatog' (2130 m) orqali o'tgan bu chegara ko'p joylarida yahshi ajratilmagan. Viloyatning Qashqadaryo orqali bo'lgan bu chegarasi shimolroqda CHaqchar va Boysuntog' suvayirg'ichi, so'ngra janubi-g'arbda SHo'rob botig'ining boshlanrich nuqtasi, Suvsiz tog' va Ko'hitangning shimoldagi qirradi orqali o'tadi. Viloyat hududi egri chizilgan uchburchakni eslatadi. Uning o'lchamlari: shimoldan janubga 220-250 km, g'arbdan sharq-ga esa 150-170 kmga cho'ziladi. Demak u shimoldan janubga ancha cho'zilgan. Viloyatning uch tomondan tog'lar bilan o'ralgan, chegarasi janubiy tomonga ochiq. Uning janubdagi Amu-daryo o'zani orqali Afg'oniston davlati bilan o'tgan chegara-si esa daryo o'zaniga ko'ra g'oyat egri bugridir. Surxondaryoning g'arbiy va shimoliy-g'arbiy chegara chiziqlarida joylashgan baland tog'lar viloyatda o'zgacha iqlimiy sharoit hosil qiluvchi omillardir.

Janubiy chegaradagi ochiqlik esa shimoliy, shimoli-rarbiy havo massalarining viloyat hududiga kirib kelishi uchun «darvoza» hisoblanadi. Surxondaryo viloyati hududlari kesimida tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, 2021-yil 1-yanvar holatiga eng ko'p aholi soni Denov tumani 392,3 ming kishini (viloyat aholisi sonidagi ulushi 14,6 % ni) va Qumqo'rg'on 238,7 ming kishini (8,9 %), Jarqo'rg'on 222,1 ming kishini (8,3 %), aksincha eng kam aholi soni Bandixon tumanida 76,5 ming kishi (2,9 %) tashkil etdi. Hududlar kesimida aholining eng yuqori o'sish sur'ati 2019- yilning mos

davriga nisbatan Termiz shahri 1,8 % ni, Denov tumani 2,0 % ni va Sariosiyo 1,8 % ni, aksincha eng kam o'sish sur'ati Qiziriq tumanida –1,6 % ni tashkil etdi.

Viloyat xalq xo'jaligi o'tgan yarim asr ichida birmuncha rivojlandi, uning tarmoq to'zilishi ko'paydi, sanoat ishlab chiqarishida, qishloq ho'jaligida, transportda yangi tarmoqlar, sohalar vujudga keldi. Yaqin o'tmishda viloyat iqtisodiyotida faqat qishloq ho'jaligi etakchilik qilar edi. U ham primitiv ish qurollari (omoch, ypoq, ketmoq va b.)ga tayanib olib borilardi. SHuning uchun ham qishloq ho'jaligida mehnat unumdorligi past edi. Viloyat halq ho'jaligida sanoat ishlab chiqarishi (ayniqsa engil va oziq-ovqat sanoati), qishloq ho'jaligi (ayniqcha dehqonchilikda Paxta va burdoy etishtirish; chorvachilikda esa qoramol va qo'ychilik), transport (va ayniqsa te'mir yo'l va avtomobil yo'li transporti) salmoqli o'rin tutadi. Surxondaryo viloyati xo'jaligi mintaqaning geografik o'rni, tabiiy sharoiti va resurslari, tarixiy rivojlanish xususiyatlari asosida shakllangan. Umuman olganda, viloyat iqtisodiyoti ko'proq agrar yo'nalishga ega. U respublika yalpi ichki mahsulotining 4,1, sanoat ishlab chiqarishining 1,5, qishloq xo'jalik mahsulotlarining 7,6, chakana savdo xajmining 6,5 va pullik xizmatlarning 4,1 foizini beradi. Xalk iste'mol mollari ishlab chikarishda viloyat ulushi 2,2, kapital kuyilmalarda 3,9, eksport xajmida 1,8 va importda 7,9 %. Eslatib o'tamiz, Surxondaryoning mamlakat aholisidagi ulushi 7,6 foizga teng. Demak, yuqoridagi statistik ma'lumotlardan xulosa kilish mumkinki, bu yerda asosan qishloq xo'jaligi respublika ahamiyatiga ega, kolgan sohalar esa sust rivojlangan. Viloyat iqtisodiyotining ichki tarkibi quyidagicha; sanoat - 7,6 %, qurilish - 8,0 %, qishloq xo'jaligi - 38,3 %, transport va aloqa - 13,1 %, savdo va umumiy ovqatlanish - 10,1 %, soliqlar - 3,2 %, boshqa tarmoqlar - 19,7 % Qizig'i shundaki, 2000 yilda sanoat viloyat yalpi hududiy mahsulotining 18,6 foizini ta'minlagan.

Ko'rinib turibdiki, makroiktisodiyotning ushbu tarmog'i viloyatda yanada zaiflashgan, xo'jalik yunalishi yanada agrarlashib borgan. Kichik tadbirkorlik yoki biznesning yalpi xududiy mahsulot tarkibidagi hissasi tobora oshib bormokda (74,2 %). Bu esa bozorislohotlarining izchil amalga oshirilishidan darak beradi. Qishlok xo'jaligida uning ulushi 99,1, qurilishda 78,2, chakana savdoda 37,7 %, ga teng.

Viloyatda sanoat ishlab chiqarishi, mavjud xom ashyo va mineral resurslarga tayangan holda, eng so'nggi yillarda biroz rivojlanish ko'rsatkichlarini namoyon qilmoqda. Shakllanib borayotgan sanoat majmuasi tarkibida yoqilg'i- energetika majmuasining ulushi 17,2 %, qurilish materiallari sanoatiniki - 7,1 % bo'lsa, yengil sanoat jami ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotining 40,1 foizini, oziq- ovqat sanoati 19,1 foizini ta'minlaydi. Yoqilg'i sanoatida asosan ko'mir (Boysun, Sharg'un), yengil sanoatda ko'proq paxtani qayta ishlash, oziqovqatda omixta yem va un-yorma sanoati yetakchilik qiladi. Shu bilan birga, og'ir sanoat tarmoqlari, xususan, mashinasozlik va metalni qayta ishlash, kimyo, elektr energetika ancha past ko'rsatkichlarga ega. Ayniqsa, viloyatning elektr energetika va qurilish bazasining zaifligi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga, jumladan, "Qishloq" dasturida belgilangan tadbirlarni amalga oshirish uchun qulay imkoniyat bermaydi. Bu yerda atigi uncha katta bo'lmagan To'palang SES bor, xolos. Sement zavodi esa Sherobod tumanida joylashgan. Sanoat korxonalarining umumiy soni 1536 ta, shundan 24 tasi faoliyat ko'rsatayotgan yirik sanoat korxonalari hisoblanadi. So'nggi yillarda qurilish materiallari sanoati ham rivojlanmoqda. Barcha qishloq tumanlarida g'isht zavodlari mavjud. Sanoat geografiyasida Denov va Sho'rchi shaharlarioldinda, ularning har biriga viloyat sanoat mahsulotining 12-14 foizi to'g'ri keladi. Eng yetakchi sanoat markazi esa Jarqo'rg'on bo'lib, u viloyat yalpi sanoat mahsulotining 1/5 qismini beradi, uning yirik korxonasi „Surxonteks“ qo'shma korxonasi hisoblanadi. Surhondaryoda birinchi Paxta tozalash zavodi yuqorida qayd qilganimizdek 1912 yilda qurilgan. 1930 yillarda esa quvvati uncha katta bo'lmagan Denov va Hayrobod Paxta tozalash zavodlari barpo qilindi. Mustaqillik sharofati bilan Surhondaryoda Paxta tolasini ipgazlamaga, gazlamani esa kiyim-kechakka aylantirish yuzasidan o'zoq kelajakka mo'ljallangan rejalar to'zilmogda, konkret ishlar qilinmogda. Asta-sekin viloyatning ayrim shaharlarida ipgazlama (Jarqurg'on), trikotaj va tikuvchilik (Sariosiyo), poyabzal (SHo'rchi), gilam (Oltinsoy, Uchqizil, Jarqurg'on va b.), ipak gazlama (Boysun) ishlab chiqarish rivojlanib bormogda.

XULOSA

Surxondaryo viloyati O‘zbekiston Respublikasining eng janubiy hududida joylashgan bo‘lib, o‘zining qulay geografik o‘rni bilan ajralib turadi. Viloyat janubda Afg‘oniston, sharqda Tojikiston, shimol va g‘arbda esa Qashqadaryo viloyati hamda chegaradoshdir. Ushbu hududning geografik joylashuvi uni nafaqat ichki hududlar bilan, balki xalqaro yo‘nalishlar bilan ham bog‘lovchi muhim transport va iqtisodiy makonga aylantiradi.

Viloyat hududining asosiy qismi Surxon-Sherobod vodiysida joylashgan bo‘lib, u tog‘ tizmalari bilan o‘ralgan. Bu esa hududda o‘ziga xos iqlim, tabiiy resurslar va xo‘jalik yuritish sharoitlarini shakllantiradi. Chegaraviy joylashuv esa tashqi savdo, logistika va transchegaraviy hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo viloyatining geografik joylashuvi va chegaralari uning iqtisodiy rivojlanishi, transport-kommunikatsiya tizimi va xalqaro aloqalarida muhim rol o‘ynaydi. Bu omillar viloyatning strategik ahamiyatini yanada oshirib, kelgusida uni yirik iqtisodiy va logistika markazlaridan biriga aylanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari
2. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000–2005
3. Soliyev A. “Iqtisodiy geografiya asoslari”. – Toshkent, 2014
4. Rasulov A. “O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi”. – Toshkent, 2018
5. Ahmedov E. “O‘zbekiston hududiy rivojlanishi”. – Toshkent, 2016
6. Tojiyev R. “Mintaqaviy iqtisodiyot”. – Toshkent, 2019
7. O‘zbekiston Respublikasi Geografiya jamiyati nashrlari
8. Internet manbalari (uzedu.uz, stat.uz, gov.uz)
9. Surxondaryo viloyati hokimligi rasmiy ma’lumotlari
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari to‘plami